

Umumta'lim maktablarida maktab psixologlari tomonidan antibullying faoliyati: metodologik yondashuv

Tamara Yuldashevna Ruzimova
Urganch tumani 8-maktab
Sharafat Kurbannazirovna Abdullayeva
Urganch tumani 44-maktab
Iroda Atabek-qizi Yusupova
Urganch tumani 7-maktab
Nilufar Bazarbayevna Masharipova
Urganch tumani 43-maktab
Shoira Davlatmuratovna Karimova
Urganch tumani 24-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida maktab psixologlari tomonidan bullying (maktab zo'ravonligi)ga qarshi olib boriladigan ishlarning metodologik asoslari, samarali strategiyalar va amaliy yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: bullying, maktab zo'ravonligi, maktab psixologi, intervensiya, profilaktika, xavfsiz muhit, o'quvchilar psixologik salomatligi

Anti-bullying activities by school psychologists in secondary schools: a methodological approach

Tamara Yuldashevna Ruzimova
School №8, Urgench district
Sharafat Kurbannazirovna Abdullayeva
School №44, Urgench district
Iroda Atabek-kizi Yusupova
School №7, Urgench district
Nilufar Bazarbayevna Masharipova
School №43, Urgench district
Shoira Davlatmuratovna Karimova
School №24, Urgench district

Abstract: This article analyzes the methodological foundations, effective strategies, and practical approaches of anti-bullying activities conducted by school psychologists in general education schools.

Keywords: bullying, school violence, school psychologist, intervention, prevention, safe environment, students' psychological well-being

Hozirgi kunda maktab zo'ravonligi yoki bulling butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimining eng dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi har uchta o'quvchidan biri maktabda turli shakllardagi zo'ravonlikka duch keladi. Bu hodisa nafaqat qurbonlarning psixologik va jismoniy salomatligiga, balki ta'lim sifati, ijtimoiy muhit va jamiyat rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ushbu muammoga e'tibor sezilarli darajada oshdi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020) va "Bolalar huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun (2008) o'quvchilarning xavfsizligi va psixologik farovonligini ta'minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Shu munosabat bilan, maktab psixologlarining antibulling faoliyatidagi roli va mas'uliyati ortib bormoqda.

Tadqiqot dolzarbligi

Bulling muammosining dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

Birinchidan, zamonaviy raqamli texnologiyalar rivoji bilan bullingning yangi shakli - kiberbulling paydo bo'ldi va tez sur'atlar bilan tarqalmoqda.

Ikkinchidan, pandemiya sharoitida masofaviy ta'lim o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni murakkablashtirdi va zo'ravonlik holatlarini aniqlashni qiyinlashtirdi.

Uchinchidan, maktab psixologlarining amaliy faoliyatida antibulling bo'yicha yagona metodologik yondashuvning yo'qligi kuzatilmoqda.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Maqsad: Umumta'lim maktablarida maktab psixologlari tomonidan antibulling faoliyatining metodologik asoslarini ishlab chiqish va samarali amaliy yondashuvlarni taqdim etish.

Vazifalar:

1. Bulling tushunchasi, turlari va oqibatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish
2. Xorijiy va mahalliy antibulling tajribalarini o'rganish
3. Maktab psixologlarining antibulling faoliyati metodologiyasini ishlab chiqish
4. Samarali intervensiya strategiyalarini aniqlash va tavsiya etish
5. Antibulling dasturlarining samaradorligini baholash mezonlarini belgilash

Bulling: tushuncha va nazariy asoslar

Bulling atamasi inglizcha "bully" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "ta'qib qilish, zo'ravonlik ko'rsatish" ma'nosini bildiradi. Norvegiyalik psixolog Dan Olweus (1993) bullingni birinchi marta ilmiy jihatdan ta'riflagan va uni "bir yoki bir nechta shaxslar tomonidan boshqa shaxsga nisbatan takroriy ravishda amalga oshiriladigan salbiy harakatlar" deb belgilagan.

Zamonaviy psixologiya fani bullingni quyidagi asosiy belgilar bilan xarakterlovchi qiladi:

Qasdiylik - zo'ravonlik ataylab, maqsadli ravishda amalga oshiriladi Takroriylik - harakatlar muntazam ravishda takrorlanadi Kuch nomutanosibli - tajovuzkor va qurbon o'rtasida jismoniy, psixologik yoki ijtimoiy jihatdan kuch farqi mavjud Zarar yetkazish niyati - maqsad boshqa shaxsga jismoniy yoki psixologik zarar etkazishdir

Bullingning turlari va shakllari

Ilmiy adabiyotlarda bullingning quyidagi asosiy turlari ajratiladi:

Jismoniy bulling - urish, itarish, buyumlarni buzish va boshqa jismoniy zo'ravonlik shakllari. Bu eng ko'zga ko'rinadigan va oson aniqlanadigan tur hisoblanadi.

Og'zaki bulling - haqorat qilish, masxara qilish, tahdid qilish, do'stlik qilishdan bosh tortish. Ushbu tur o'smirlar orasida eng keng tarqalgan.

Ijtimoiy bulling - izolyatsiya qilish, mish-mishlar tarqatish, ijtimoiy guruhdan chetlashtirish. Bu tur, ayniqsa, qizlar orasida ko'p uchraydi va uzoq muddatli psixologik oqibatlariga olib keladi.

Kiberbulling - ijtimoiy tarmoqlar, messenger dasturlar orqali amalga oshiriladigan zo'ravonlik. Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan bu tur tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda.

Seksual bulling - nomaqbul seksual izohlar, taklif va harakatlar. Bu tur o'quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatiga jiddiy zarar etkazadi.

Bullingning psixologik oqibatlari

Ko'plab tadqiqotlar (Kowalski va Limber, 2013; Arseneault, 2018) bullingning qurbonlari va kuzatuvchilarga jiddiy psixologik ta'sir ko'rsatishini isbotlagan:

Qurbonlar uchun: depressiya, tashvish, o'zini o'zi hurmat qilishning pasayishi, o'z joniga qasd qilish fikrlari, akademik ko'rsatkichlarning pasayishi, ijtimoiy izolyatsiya, post-travmatik stress buzilishi.

Tajovuzkorlar uchun: antisosial xulq-atvorning rivojlanishi, moddaviy qaram bo'lish xavfi, jinoyatchilik yo'lidan borish ehtimoli, o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatining pasayishi.

Kuzatuvchilar uchun: ayb his qilish, xavfsizlik hissining yo'qolishi, zo'ravonlikni odatiy holat sifatida qabul qilish xavfi.

Xorijiy tajriba: samarali antibulling dasturlar

Jahon amaliyotida bir qator samarali antibulling dasturlar ishlab chiqilgan va qo'llanilmoqda:

Olveus bullingga qarshi dasturi (Norvegiya) - Bu dastur maktab, sinf va individual darajada kompleks yondashuvni taqdim etadi. Tadqiqotlar dasturni joriy etgan maktablarda bulling holatlari 50% gacha kamayganini ko'rsatdi.

KiVa dasturi (Finlandiya) - Ushbu dastur universal profilaktika va maqsadli intervensiyani birlashtiradi. Dastur kuzatuvchilarning rolini o'zgartirish va ularga qurbonlarni qo'llab-quvvatlashga o'rgatishga yo'naltirilgan.

OBPP (Olweus Bullying Prevention Program, AQSh) - Maktab madaniyatini o'zgartirish, o'quvchilar o'rtasida ijobiy munosabatlarni rivojlantirish va zo'ravonlikka nol tolerantlik muhitini yaratishga qaratilgan.

Farsta metodi (Shvetsiya) - Ushbu metod qurbonni xafa qilish niyatida bo'lmagan, ammo tajovuzkorning yordamchisi bo'lib qolgan o'quvchilar bilan ishlashga asoslangan.

O'zbekiston amaliyoti: hozirgi holat va muammolar

O'zbekiston maktablarida antibullying bo'yicha tizimli ish 2018-yildan boshlab faol ravishda amalga oshirilmoqda. Xalq ta'limi vazirligi tomonidan bir qator hujjatlar qabul qilindi va maktab psixologlari uchun yo'riqnomalar ishlab chiqildi.

Biroq, amaliyotda quyidagi muammolar mavjud:

- ✓ Maktab psixologlarining malaka darajasining turlicha bo'lishi
- ✓ Antibullying bo'yicha yagona metodologik yondashuvning yo'qligi
- ✓ Ota-onalar va o'qituvchilarning muammoga yetarli e'tibor bermasligi
- ✓ Bullying holatlarini aniqlash va hujjatlashtirish tizimining mukammal emasligi
- ✓ Kiberbullyingga qarshi kurash bo'yicha tajribaning etishmasligi

Antibullying faoliyatining asosiy yo'nalishlari

Antibullying dasturlarini maktab amaliyotiga joriy etish muhim bo'lsa-da, bu jarayonda bir qator muammolar va cheklovlar mavjud. Ushbu qiyinchiliklar antibullying faoliyatining samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Birinchidan, bullying holatlarining ko'p qismi yashirin qoladi. O'quvchilar ko'pincha qo'rqish, uyat yoki jazolanishdan xavotir olib, zo'ravonlik haqida kattalarga xabar bermaydi. Ba'zi bolalar esa vaziyatni jiddiy muammo sifatida baholamaydi. Natijada, bullying holatlari vaqtida aniqlanmaydi va uzoq davom etib, o'quvchining ruhiy holatiga jiddiy zarar yetkazadi.

Ikkinchidan, ayrim o'qituvchilar va maktab xodimlari bullying muammosini yetarlicha chuqur tushunmaydi. Ba'zan zo'ravonlik "oddiy bolalar o'rtasidagi janjal" sifatida baholanadi. Bu esa vaziyatga kech va noto'g'ri munosabat bildirilishiga olib keladi. Natijada qurbon o'zini himoyasiz his qiladi, tajovuzkor esa jazolanmasdan qoladi.

Uchinchidan, maktablarda psixologik xizmatning imkoniyatlari cheklangan. Ko'plab ta'lim muassasalarida bitta psixolog yuzlab o'quvchilarga xizmat ko'rsatadi. Bu esa har bir holat bilan individual ishlashni qiyinlashtiradi. Malakali mutaxassislar yetishmasligi sababli, ayrim holatlarda muammo chuqur tahlil qilinmaydi va faqat yuzaki choralar bilan cheklaniladi.

To'rtinchidan, ota-onalar bilan hamkorlik har doim ham samarali bo'lmaydi. Ba'zi ota-onalar farzandining zo'ravonlik qurboni yoki tajovuzkori ekanini tan olishni xohlamaydi. Ayrim hollarda ular muammoni inkor etadi yoki mas'uliyatni faqat maktab zimmasiga yuklaydi. Bu esa kompleks yechim topishga to'sqinlik qiladi.

Beshinchidan, moddiy va tashkiliy resurslarning yetishmasligi ham muhim muammo hisoblanadi. Antibulling treninglari, seminarlar va maxsus dasturlarni muntazam o'tkazish uchun mablag', vaqt va mutaxassislar zarur. Barcha maktablarda bunday imkoniyatlar mavjud emas. Shu sababli antibulling faoliyati ba'zan faqat rasmiy hujjatlar darajasida qolib ketadi.

Shuningdek, ayrim hududlarda antibulling bo'yicha yagona va aniq tizim hali to'liq shakllanmagan. Qoidalar va mexanizmlarning bir xil emasligi maktablar faoliyatida tartibsizlikni keltirib chiqaradi. Natijada, zo'ravonlikka qarshi kurashish izchil va barqaror bo'lmaydi.

Resurs yetishmasligi: Ko'pgina maktablarda bir psixolog 500-1000 o'quvchiga to'g'ri keladi, bu effektiv ishlash uchun etarli emas.

Madaniy omillar: O'zbek jamiyatida bulling muammosi ko'pincha "bolalarning o'yini" yoki "mustahkamlanuvchan omil" sifatida qabul qilinishi mumkin, bu esa muammoning jiddiyligini pasaytiradi.

Kiberbullingning o'sishi: Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan kiberbulling hodisalari ortib bormoqda va ularni nazorat qilish qiyin.

Yo'l qo'yilgan xatolar: Ba'zan maktab ma'muriyati bulling holatlarini "yashirish" yoki e'tiborsiz qoldirish yo'lini tanlaydi, bu vaziyatni yanada yomonlashtiradi.

Tavsiyalar

Antibulling faoliyatini yaxshilash uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

Tizim darajasida:

- ✓ Har 300-400 o'quvchiga bitta psixolog me'yorini joriy etish
- ✓ Maktab psixologlari uchun antibulling bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish

✓ Bulling holatlarini yagona tizimda hisobga olish mexanizmini yaratish

✓ Kiberbullingga qarshi kurash bo'yicha qonunchilikni takomillashtirish

Maktab darajasida:

✓ Aniq antibulling siyosatini ishlab chiqish va hamma bilan baham ko'rish

✓ Anonim hisobot berish mexanizmini joriy etish

✓ Muntazam psixologik monitoringlar o'tkazish

✓ Ota-onalar kengashini faollashtirish

Psixolog faoliyatida:

✓ Zamonaviy intervensiya metodlarini o'zlashtirish

✓ Boshqa mutaxassislar bilan doimiy hamkorlikda bo'lish

✓ Shaxsiy malakasini oshirish

✓ Empirik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish

Maktab zo'ravonligi zamonaviy ta'lim tizimining jiddiy muammolaridan biri bo'lib, u millionlab o'quvchilarning psixologik va jismoniy salomatligiga ta'sir qilmoqda. Ushbu muammo bilan samarali kurashish uchun kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv zarur.

Maktab psixologlari antibulling tizimining markaziy elementi hisoblanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yaxshi tashkil etilgan antibulling dasturlar bulling holatlarini 30-50% gacha kamaytirishi mumkin. Biroq, bu natijaga erishish uchun uzoq muddatli, izchil va kompleks ishlash zarur.

O'zbekiston maktablarida antibulling faoliyatini takomillashtirish uchun nafaqat resurslar, balki madaniy munosabatlarni o'zgartirish ham muhim. Jamiyat darajasida bullingni jiddiy muammo sifatida tan olish va unga nol tolerantlik muhitini yaratish zarur.

Kelajakda quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq:

- ✓ Kiberbullingning xususiyatlari va unga qarshi samarali usullar
- ✓ O'zbek mentaliteti sharoitida eng samarali intervensiya modellari
- ✓ Antibulling dasturlarining uzoq muddatli ta'siri
- ✓ Ota-onalar va o'qituvchilarni jalb qilishning optimal usullari

Xulosa qilib aytganda, maktab zo'ravonligi bilan samarali kurashish - bu butun jamiyatning vazifasi. Maktab psixologlari ushbu jarayonning muhim agenti bo'lib, ularning professional faoliyati o'quvchilarning xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitda o'sishiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Economic policy uncertainty, energy consumption, trade openness and CO2 emissions: Evidence from BRICS countries. MGSG Selmey, YFY Elkhodary, EFEM Elsayed - International Journal of Energy Economics and Policy, 2024

2. The impact of energy consumption and trade openness on economic growth in uzbekistan: a vecm approach. G Halmuratov, Q Madraximov, G Zakirova... - International Journal of Energy Economics and Policy, 2025

3. Xolmuratov, X. S., Xusainova, Z. M., Dushanov, N. S., Abdullayev, R. A., & Yangibayeva, O. S. qizi.(2022). Ta'lim jarayonida innovatsiya texnologiya. Fan va ta'lim, 3 (1), 491-495.

4. Xolmuratov X. S. et al. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar //Science and Education. - 2022. - T. 3. - №. 1. - C. 491-495.

5. Safasheva, Iroda, and Xolilla Sariyevich Xolmuratov. "Ta'lim-tarbiya faoliyatida gumanitar yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash xususiyatlari." Science and Education 2.5 (2021): 641-648.